

ІСТОРІЯ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена розгляду історії підготовки майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності на території України.

Ключові слова: соціальна робота, соціальний працівник, професійна підготовка, соціальна сфера.

В данной статье рассматривается история подготовки социальных работников к профессиональной деятельности на территории Украины.

Ключевые слова: социальная работа, социальный работник, профессиональная подготовка, социальная сфера.

This article considerate the history of preparation of social workers to professional activity on territory of Ukraine.

Keywords: social work, social worker, professional preparation, social sphere.

Підготовка спеціалістів соціальної роботи до професійної діяльності – одна з головних умов подолання сучасних соціальних проблем, що існують у нашій державі. Проте Україна не має багатого досвіду в підготовці таких кадрів. Це можна пояснити тим, що професійна підготовка фахівців соціальної роботи розпочалася в нашій країні тільки на початку 90-х років і була пов'язана зі значними труднощами, які зумовлені, насамперед, відсутністю як практичного досвіду роботи в цій галузі, так і вагомих науково-теоретичних розробок з актуальних питань соціальної роботи й підготовки фахівців для соціальної сфери.

У світі накопичився значний досвід підготовки соціальних працівників до професійної діяльності. Цілий ряд країн, такі як Англія, Швеція, Австрія, США мають добре розвинуті системи підготовки фахівців у галузі соціальної роботи. Якщо в Австрії, Англії і США склалися багаторівневі системи, які дають можливість отримати ступінь доктора в галузі соціальної роботи, то підготовка соціальних працівників, педагогів та аніматорів у Швейцарії йде в основному на рівні середнього спеціального навчання. Особливістю американської системи підготовки фахівців соціальної сфери є: висока якість навчальних програм, неперервність навчання, вузька спеціалізація, орієнтація на практику та відповідність сучасним умовам розвитку суспільства.

Провідними тенденціями підготовки соціальних педагогів і соціальних працівників у країнах Європи є: академізація, зростання ролі наукових досліджень, диверсифікованість напрямків, рівнів,

структури навчання, кооперація, ріст ролі держави в управлінні та фінансуванні шкіл, уніфікація навчальних планів, посилення уваги до проблем прав людини та прав національних меншин [4, с. 13]. Але в Україні, зважаючи на наявні соціально-економічні відмінності сформувала своя система підготовки фахівці соціальної сфери. Дана система має свої особливості, риси та історію.

Метою даної статі є теоретичний аналіз та розкриття основних етапів та особливостей підготовки соціальних працівників до професійної діяльності в Україні.

Питання підготовки соціальних працівників до професійної діяльності цікавить багатьох сучасних науковців. Зокрема В.А. Поліщук у своєму посібнику основну увагу приділяє зарубіжному досвіду підготовки соціальних працівників, подає глибокий аналіз сучасних освітніх моделей багатьох країн (США, Швеції, Швейцарії, Росії та інших) та наводить порівняльний аналіз з українською системою підготовки соціальних працівників. Також цінною є праця А.В. Нікітіна, російського дослідника, який крім детальної характеристики підготовки спеціалістів соціальної роботи в Росії висвітлює й історію, яка була спільна з Україною протягом тривалого періоду часу. Також є корисними доробки таких науковців як А.Й. Капська, І.Д. Зверева, І.І. Мигович та інші.

Однією з особливостей генезису соціальної роботи в Україні є його розірваність і фрагментарність. На початку ХХ ст. в Україні, як і в Російській імперії загалом, намітився перехід від благодійності до організації соціальної роботи на професійних засадах за британською й американ-

ськими моделями професіоналізації соціальної роботи, було засновано навчальні заклади, які займалися підготовкою жінок до професійної діяльності у соціальній сфері.

Із встановленням радянської влади у 1918 р. (а в Західній Україні – у 1939 р.) держава взяла під свій контроль усі сфери суспільного життя. У 1919 р. декретом Раднаркому УРСР було націоналізовано всі добродійні установи, які перебували у віданні приватних осіб або добродійних товариств, і передано їх у відання Наркомсоцзабезу УРСР і його місцевим органам. І хоча до 1941 р. в його системі налічувалося 154 будинки-інтернати для літніх людей та інвалідів, 22 дитячих будинки-інтернати, проте ці стаціонарні заклади можна хіба що умовно віднести до сфери соціальної роботи, оскільки функціональні засади не відповідали засадам соціальної роботи [5, с.31].

Соціальну роботу як суспільний інститут фактично підмінили відомства, що належали до системи освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення та внутрішніх справ. Деякі функції соціальної роботи перебрали на себе партійні, комсомольські та профспілкові органи. Однак ця робота вибудовувалася за відомчими й бюрократичними принципами, що знижували її результативність. Відповідно в той час не існувало жодного навчального закладу на території України, який би займався підготовкою соціальних працівників, адже і спеціальності такої не існувало.

Педагоги у школах, лікарі в медичних закладах займалися функціями, які в багатьох країнах традиційно належать до компетенції соціальних працівників. Соціальні стаціонарні заклади не були укомплектовані професійно підготовленими соціальними працівниками. У них не було таких посад, так само як і не було фахової підготовки таких спеціалістів. Не маючи належного науково-теоретичного обґрунтування, система соціальної захисту послугоувалася урядовими, партійними постановами, що визначали категорії людей, на яких поширювалося соціальне обслуговування, що надавалося лише у стаціонарних закладах.

Суттєві зміни в соціальній сфері почалися у 80-ті роки ХХ ст. Пов'язані вони передусім із формуванням нових державних соціальних служб, призначених для надання послуг за місцем проживання. Так, у 1985 р. Міністерство соціального забезпечення УРСР зініціювало експеримент із соціально-побутового обслуговування самотніх непрацездатних престарілих громадян, які потребували стороннього догляду та допомоги в домашніх умовах. До експерименту було залучено працівників будинків-інтернатів Вінницької, Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Львівської областей і м. Києва. Було створено 10 спеціалізованих служб, а та кож налагоджено необхідну професійну підготовку. Крім того, розроблено тимчасове положення про органи зацію надомного обслуговування, посадові інструкції, необхідні форми обліку роботи і звітності. Експеримент засвідчив ефективність спеціалізованих служб,

утримання яких обійшлося для держави в 10 разів дешевше, ніж утримання самотніх пенсіонерів у будинках-інтернатах. Результатом даного експерименту став той факт, що у державному класифікаторі було зафіксовано професію «Соціальний робітник» (робітнича посада, що не потребує особливих умінь і навичок). На той час соціального працівника ще не сприймали як людину високого рівня знань з питань запобігання, нейтралізації та усунення соціальних проблем [5, с. 34].

Із початком перебудови набули гласності соціальні проблеми в суспільстві та почалося проникнення із Заходу інформації про концепцію соціальної роботи як важливого інституту громадянського суспільства, посилювалася увага до соціально-психологічних проблем і ме тоді їх розв'язання.

Як самостійний вид професійної діяльності соціальну роботу на вітчизняному просторі було конституційовано Постановою Держкомпраці СРСР від 23 квітня 1991 р. «Про доповнення в Кваліфікаційний довідник посад керівників, спеціалістів і службовців», згідно з якою до довідника було внесено кваліфікаційну характеристику «спеціаліст із соціальної роботи», яка є рівнозначною прийнятій у світі посаді «соціальний працівник». Тоді було відкрито нову спеціальність: «соціальна робота», підготовку з якої розпочали вищі і середні спеціальні навчальні заклади (наказ Держкомосвіти СРСР від 7 серпня 1991 р. № 376) [4, с. 163].

Об'єктивна необхідність у підготовці соціальних працівників матеріалізувалася у запровадженні відповідної навчальної дисципліни (1991 р.). Загалом цей факт можна вважати результатом діяльності Тимчасового науково-дослідницького колективу (ТНДК) «Школа – мікрорайон», створеного у 1989 р. Академією педагогічних наук і Державним комітетом народної освіти СРСР. Активну участь у роботі цього колективу брала група соціальних педагогів із м. Донецька, яку очолював В. Сидоров. Значною мірою завдяки йому було відкрито у Донецькому державному університеті факультет перепідготовки соціальних педагогів і соціальних працівників (1992 р.).

У наступні роки відбувався динамічний розвиток соціальної роботи. У значній мірі цьому сприяло створення у 1992 році Української асоціації соціальних педагогів і спеціалістів з соціальної роботи. В Україні протягом останніх років відкриті факультети, відділення, школи соціальної роботи і соціальної педагогіки більше, ніж у 30 університетах, інститутах і коледжах. Формується система різновидностей спеціалізацій [4, с. 14].

Через рік почалася робота з відкриття цієї спеціальності в Національному університеті «Києво-Могилянська академія». У цей час в Україні діяла програма «Трансформація гуманітарної освіти в Україні», впроваджена Міжнародним фондом «Відродження». До її реалізації були залучені британські фахівці та виконавчий секретар Асоціації психіатрів України С. Глузман. Саме завдяки ста-

ранням Асоціації було видано переклади закордонних книжок із соціальної роботи, за якими дотепер викладають у багатьох навчальних закладах.

На становлення соціальної роботи як навчальної дисципліни вплинула реалізація проекту ТЕМПУС-ТАСІС «Соціальна робота в Україні». Завдяки гранту Європейського союзу було відкрито першу в Україні Школу соціальної роботи Києво-Могилянської академії, яка нині носить ім'я її засновника і першого керівника Володимира Полтавця. У ній викладали відомі європейські фахівці із соціальної роботи Ш. Рамон, С. Шардоу, Ф. Родрігес та ін. Підтримка проекту на урядовому рівні сприяла інституціалізації соціальної роботи як навчальної дисципліни.

Процес утвердження фахових підходів у соціальній сфері на перших порах відбувався за активної участі за підтримки фондів-донорів. Так, україно-фінсько-голландський проект ТАСІС Європейського союзу «Соціальний захист в Україні» (в 1996-1998 рр.) передбачав розвиток освіти в соціальній сфері. Завдяки йому в Чернігівському юридичному коледжі було запроваджено спеціальність із соціальної роботи (у 1997 р. – на рівні молодшого спеціаліста, у 1999 р. – на рівні бакалавра). Цей проект підтримував також і розвиток післядипломної освіти (курси підвищення кваліфікації керівного складу системи соціального захисту), для чого у Харківській філії Академії державного управління при Президенті України було створено програму з менеджменту соціального захисту. У 1997—2000 рр. тривала реалізація україно-шведського проекту, спрямованого на створення моделі підготовки соціальних працівників базового рівня (пілотні курси було проведено в кількох областях України, а підсумком проекту стало видання навчального посібника для них).

На початку XXI ст. в Україні сформовано кількарівневу систему підготовки соціальних працівників. Однак за відсутності національної фахової громадської організації, яка б опікувалась стандартами освіти, структура і зміст навчальних планів у різних закладах варіюються. Певну координуючу роль в об'єднанні зусиль українських викладачів соціальної роботи проект ТЕМПУС-ТАСІС щодо створення мережі навчальних закладів з підготовки соціальних працівників, який було реалізовано на базі кафедри соціальної роботи Ужгородського державного університету.

За останнє десятиріччя налагоджено випуск україномовної фахової літератури (підручників, посібників, монографій), наукових і науково-популярних періодичних видань. З 1997 р. виходить журнал «Соціальна політика і соціальна робота», згодом було засновано журнали «Практична психологія і соціальна робота», «Соціальна робота в Україні: теорія і практика» та ін. Міністерство праці та соціальної політики України випускає відомчі видання «Україна: аспекти праці», «Охорона праці», «Соціальний захист».

У 1999 р. Указом Президента України встановлено професійне свято – День працівника соціальної сфери (перша неділя листопада).

Правове й законодавче закріплення соціальної роботи як фаху в Україні відбулося завдяки ухваленню законів «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» (2001 р.), «Про соціальні послуги» (2003 р.), внесенню відповідних поправок до державного класифікатора професій, розробленню стандартів надання соціальних послуг.

Наприкінці 2003 р. ухвалено Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України, який мають засвоїти соціальні працівники. Процес професіоналізації соціальної роботи не може обминути етап затвердження етичного кодексу професії, ратифікації міжнародної Декларації етичних принципів і стандартів соціальної роботи. Без цього неможливе самоусвідомлення соціальних працівників як представників окремого фаху.

Новою постановою Кабміну (№ 507 від 24 травня 2007 року) соціальну роботу визнано й віднесено до соціологічних наук (шифр 0402) як вид фахової діяльності (молодший спеціаліст – 5.040200, бакалавр – 6.040202, спеціаліст – 7.040202 і магістр – 9.040202). Проте організатори соціальної освіти вважали таке рішення недостатнім, однобічним. Тому через ЗМІ, письмові й усні звернення до Кабінету Міністрів вносилися додаткові пропозиції [6, с.125]. Саме тому 3 жовтня 2006 року постановою № 1193 уряд вніс доповнення до переліку напрямів підготовки фахівців у ВНЗ за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра, включивши до нього соціальну роботу (6.130102). Тобто сьогодні вона є законною складовою частиною соціального забезпечення. Однак це – ще не остаточне вирішення питання. Відповідне унормування потрібне стосовно фахівців цього профілю інших рівнів, передусім робітничих професій і магістрів.

Заслужує на додаткову увагу історія впровадження спеціальності «Соціальна робота» в одному з провідних університетів південного регіону – Чорноморському державному університеті імені Петра Могили. Даний процес був викликаний тим, що система соціального забезпечення, яку Україна з набуттям незалежності отримала у спадок, не могла задовольнити зростаючі потреби населення у соціальній підтримці. Усвідомлюючи нагальність вищезазначеної проблеми, в лютому 2001 року на той час Миколаївська філія Національного університету «Києво-Могилянська академія» і головне управління праці та соціального захисту населення Миколаївської облдержадміністрації уклали Угоду про підготовку та працевлаштування фахівців для роботи в системі соціального захисту населення, пенсійних фондах, службах зайнятості та інших державних виконавчих службах. Це єдина в університеті спеціальність, яка була утворена Головним управлінням праці та соціального захисту населення для забезпечення потреб галузі. Необхідно відмітити, що на всіх етапах створення в університеті

кафедри соціальної роботи (підготовка документації, розробка навчальних планів тощо) спостерігалась тісна співпраця з ГУПСЗН Миколаївської області. Зокрема УПСЗН, як замовник кадрів, несе відповідальність за забезпечення, організацію та проведення практики студентів. Студентам надається можливість вибору бази практики, гарантується повноцінне її проходження. Також УПСЗН забезпечує працевлаштування найкращих випускників спеціальності.

Вищий навчальний заклад рішенням ДАК України від 2 липня 2001 року отримав ліцензію на підготовку бакалаврів із спеціальності «Соціальна робота». Згідно з ухвалою Вченої Ради при факультеті політичних наук було створено кафедру соціальної роботи, педагогіки та психології, яку очолив доктор педагогічних наук, професор М.М. Букач. Перший набір студентів здійснили в 2001 році в кількості 60 студентів [9].

Також з 2001 року з метою забезпечення якісної теоретичної та практичної підготовки спеціалістів із соціальної роботи, її наукового, методичного та ідеологічного забезпечення, поєднання науки і практики, вироблення регіональної концепції оптимізації форм і методів соціальної роботи розпорядженням голови облдержадміністрації від 16 серпня 2001 року створено обласну науково-методичну раду з координації діяльності з питань формування кадрового потенціалу для установ соціальної сфери. Вже на одному з перших своїх засідань вона розглянула питання інтегрування навчальних програм вищих професійних училищ (ВПУ) та МДГУ імені Петра Могили в єдину програму [7, с. 17]. Це дало змогу забезпечити можливість випускників ВПУ продовжити навчання та підвищити рівень своєї професійної підготовки у ВНЗ.

З 2004-2005 навчального року в університеті запроваджено підготовку фахівців із соціальної роботи за вечірньою формою навчання при факультеті післядипломної освіти.

В 2005 році кафедра соціальної роботи, педагогіки та психології (саме так вона називалась до 2009 року) успішно пройшла акредитацію рівня «бакалавр» та отримала ліцензію на підготовку спеціалістів із соціальної роботи. На кафедрі сформовано відповідний кадровий потенціал, що забезпечує необхідну якість підготовки фахівців.

Значним досягненням для ЧДУ ім. П.Могили стало започаткування у науковому збірнику «Наукові праці. Серія «Педагогіка» (включеного Постановою ВАК України до переліку фахових видань з педагогічних наук) окремого розділу з соціальної роботи. В даному розділі сучасні науковці та дослідники мають можливість висвітлювати актуальні проблеми соціальної роботи: питання професійної підготовки соціальних працівників, формування готовності майбутніх соціальних працівників до роботи з різними категоріями населення, профілактика негативних явищ в молодіжному середовищі, питання волонтерства, інклюзивної освіти тощо.

З 2007 навчального року В ЧДУ ім. Петра Могили починають готувати соціальних працівників освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». Дана спеціальність успішно розвивається, йде вперед і з 2009-2010 навчального року починається навчання бакалаврів з соціальної роботи за двома професійними напрямками – практична психологія та соціально-правовий захист населення.

Отже ЧДУ ім. П.Могили надає можливість підготовки висококваліфікованих кадрів усіх рівнів для системи праці та соціального захисту населення, що являється запорукою якісного та своєчасного вирішення тих завдань, що порушують перед органами праці та соціального захисту населення час і держава.

Як стверджується в короткому енциклопедичному словнику «Соціальна робота», концептуальні теоретичні, ідеологічні, філософські, методологічні орієнтири соціальної роботи в Україні на сучасному етапі задає за рубіжний досвід. Однак конкретне здійснення соціальної роботи має узгоджуватися з національними традиціями, ментальністю народу, а тому запозичені методики слід адаптувати до українського контексту. Це повинні враховувати викладачі соціальної роботи і практичні працівники.

З огляду на етапи становлення фахової соціальної роботи (перетворення діяльності на основне заняття для групи людей; організація профільних навчальних закладів; формування професійної асоціації), Україна повторює той шлях, який розвинуті країни подолали майже сторіччя тому. На рубежі ХХ-ХХІ ст. в Україні почали свою роботу фахові утворення (Асоціація соціальних педагогів і працівників соціальної сфери, Ліга соціальних працівників України, координаційна рада «Хесед-Україна» та ін.), однак поки що не створено єдиної національної організації, чий авторитет визнавали б представники фаху, органи державної влади, громадські організації.

Сьогодні, йдучи в розвитку соціальної роботи за країнами, які вже подолали багаторічний шлях у цьому напрямку, Україна, звичайно, не може і не повинна копіювати їх моделі. Проте світовий досвід повинен стати одним з найважливіших джерел росту і розвитку цієї роботи у нашій країні. Подальше плідне удосконалення соціальної роботи в Україні можливе лише на шляху конструктивного злиття вітчизняного досвіду і світової практики, на шляху втілення інноваційних ідей, на основі удосконалення методології і методики соціально-педагогічної роботи з врахуванням місцевих умов і можливостей.

Так чи інакше сучасна система навчання соціальної роботи вимагає суттєвих змін і потребує удосконалення. Д. Кокс у своїй доповіді на ХХУІІ Міжнародному конгресі Шкіл соціальної роботи (Гонконг, 1996 р.) виділив ряд таких змін, які носять універсальний характер у світовому масштабі і яких, на його думку, потребує система

освіти будь-якої країни, звичайно, в адаптованому варіанті [4, с. 201].

По-перше, він виділив три рівні втручання соціальної роботи у вирішення проблем, які відповідно обумовлюють необхідність впровадження трьох рівнів підготовки соціальних працівників.

Базовий рівень навчання потрібен тим, хто буде виконувати роль каталізатора на «передовій лінії фронту», на рівні особистості, сім'ї, громади. Адже ґрунтовна підготовка соціальних працівників для роботи із конкретними клієнтами, їх сім'єю – одна із головних ідей всіх останніх світових форумів, які об'єднують провідних спеціалістів більшості країн світу.

Другий рівень покликаний дати випускникам знання і уміння, необхідні для того, щоб ввести, провести, знайти витоки фінансування для різноманітних соціальних послуг, які вимагаються даним соціумом, тобто для профільних соціальних служб, спеціально орієнтованих на ті чи інші групи, категорії клієнтів, що потребують негайної допомоги.

На третьому рівні студенти одержують знання та вміння, які необхідні для того, щоб брати участь в управлінні, плануванні і розробці стратегічних напрямків соціальної роботи.

Кожен рівень повинен мати свого абітурієнта, всі три рівні пов'язані між собою. Кожен рівень важливий і унікальний по-своєму, і жоден з них не може досягти своєї мети без двох інших.

Саме тому в світовій практиці існує досвід відбору абітурієнтів для вступу на спеціальність «Соціальна робота». Підбір відбувається за декількома параметрами. Найважливішими серед них є: вікові обмеження, освітній рівень, наявність досвіду практичної роботи, психологічні вимоги

тощо. Даний підхід свідчить про наявність надзвичайної відповідальності, яка притаманна спеціалісту соціальної роботи.

В Україні процес відбору майбутніх студентів спеціальності «Соціальна робота» лише починає розроблятися і впроваджуватись. Лише декілька ВНЗ впровадили в свою практику методику професійного відбору, наприклад, Тернопільській національній педагогічній університет імені Володимира Гнатюка. Саме з огляду на розвиток такого підходу постає питання про удосконалення форм допрофесійної підготовки, які мають включати як вищих навчальних закладах, так в загальноосвітніх закладах. Такий підхід дасть змогу підвищити рівень вмотивованості вибору професії «Соціальний працівник» та якість їх професійної підготовки.

Також важливе місце займає питання практичної підготовки майбутніх соціальних працівників, впровадження наскрізної системи практик, що дасть змогу сформувати належний рівень професійних вмінь та навичок.

У всьому світі сучасна система соціальної освіти вимагає суттєвих змін і потребує удосконалення. Сьогодні питання стоїть так: навчання соціальній роботі не може тільки пасивно відображати соціальний розвиток, воно повинно вести активний пошук шляхів вирішення соціальних проблем, що з'являються. Професіоналів для соціальної сфери потрібно готувати таким чином, щоб вони були здатні змінити, усунути і підкоректувати негативні соціальні прояви у суспільстві. А це можливо лише у закладах освіти, які будують навчання на нових позиціях і враховують тенденції розвитку соціальної політики в країні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лукашевич М.П., Мигович І.І. Теорія і методи соціальної роботи. – К.: МАУП, 2002.
2. Капська А.Й. Професійна підготовка студентів педвузів до виховної роботи. Монографія. – К.: ІЗМН, 1996. – 120с.
3. Карпенко О.Г. Професійне становлення соціального працівника: Навчально-методичний посібник. – К.:УДЦССМ, 2004. – 220 с.
4. Поліщук В.А. Професійна підготовка фахівців для соціальної сфери: зарубіжний досвід. Посібник. – Тернопіль. 2002. – 222 с.
5. Социальная работа: проблемы теории и подготовки специалистов. Учебное пособие. – М.: Московский психолого-социальный институт, 2002. – С. 236.
6. Семигіна Т. Соціальна робота в Україні: є вона чи її насправді немає? / Соціальна політика і соціальна робота. – К., 2007. – № 2. – С. 123–136.
7. Шклярський Ю.О., Шанц В.А. Інтеграція теорії і практики – запорука якісної підготовки фахівців для соціальної сфери на нинішньому етапі розбудови України // Наукові праці. Політичні науки. – 2002. – № 225. – С. 15–19.
8. Штефан, Л.А. Питання підготовки соціальних працівників в Україні у 20 30 ті рр. XX століття // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2000. – № 6. – С. 121–124.
9. <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=15&c=103>.